

НАҚШБАНДИЯ ТАЪЛИМОТИНИНГ ИНСОНПАРВАРЛИК МОҲИЯТИ**Наврозова Г.Н.***БухДТУ профессори,
фалсафа фанлари доктори*

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев 2025 йил 21 апрелда “Фуқароларнинг виждон эркинлиги ҳуқуқи кафолатларини янада мустаҳкамлаш ҳамда диний-маърифий соҳадаги ислохотларни янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғриси”да фармони қабул қилди.[1] Фармонда Қўмита, Ўзбекистон мусулмонлари идораси ҳамда Бухоро вилояти ҳокимлигининг Баҳоуддин Нақшбанд ёдгорлик мажмуаси маркази муассислигида Баҳоуддин Нақшбанд илмий-тадқиқот марказини ташкил этиш ва қуйидагиларни унинг асосий вазифалари этиб белгилаш тўғрисидаги таклифлари маъқулланди:

а) буюк аждодимиз Баҳоуддин Нақшбанд ва нақшбандийлик тариқати алломаларининг юксак инсонпарварлик ғояларини илмий асосда ўрганиш, ёш авлодни бағрикенглик ҳамда ўзаро ҳурмат руҳида тарбиялаш мақсадида тарғибот ишларини олиб бориш;

б) тасаввуф таълимоти тарихи ва унинг бугунги кундаги аҳамиятини илмий тадқиқ этиш, “Етти пир” алломалари ва азиз авлиёларнинг бой илмий-маънавий меросини халқаро майдонда кенг тарғиб қилиш;

в) нақшбандийлик таълимотининг эзгу ғояларини тадқиқ этиш учун илмий-назарий ва услубий масалаларга бағишланган анжуман, конференция, кўргазма, семинар-тренинг, танловлар ҳамда бошқа маданий-маърифий тадбирларни ташкил этиш;

г) тасаввуф таълимотининг илмий асосланган ғояларини тарғиб қилиш, сохта тариқатчиликнинг олдини олиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш.

Президентнинг Нақшбандия таълимотига алоҳида эътибор беришларига асос мавжуд. Бу таълимот инсонпарварлик моҳиятига эгадир. Янги Ўзбекистонда Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этиш учун маънавий меросимизни чуқур ва ҳар томонлама ўрганишимиз зарур. Президент фармонларига асосан Бухорода Баҳоуддин Нақшбанд илмий-тадқиқот маркази ташкил топди. Бу марказ Нақшбандия таълимотини илмий ўрганади.

Марказий Осиёда тасаввуф тариқатларидан нақшбандийлик кенг ҳудуд бўйлаб ёйилган силсилалардан бири ҳисобланади. Тариқат тарихига эътибор қаратилса, нақшбандийлик таълимоти Бухорода шаклланган бўлса-да, кейинги даврларда бошқа ҳудудларда янгидан-янги марказлари вужудга келганини кўриш мумкин. Бунга тариқатнинг халқчил экани ва етти ёшдан етмиш ёшгача тушуниши осон ҳамда амалда бажариши энгил бўлиши билан асосланиши мумкин.

Баҳоуддин Нақшбанд нақшбандия таълимотни асосчиси бўлиб, тариқатни кейинги босқичларда ривожланиш имкониятларини яратиб берди. Юсуф Ҳамадоний, Абдуҳолиқ Ғиждувоний илгари сурган ижтимоий-маънавий ҳаётни янгилашга қаратилган ирфоний ғоялари асрлар давомида турли миллат ва халқларнинг маънавий чанқоғини қондириб келди[2].

Нақшбандия тариқатининг халқчил ҳамда ижтимоий-иқтисодий ҳаётга яқин ғоялари халқни жипслаштиришга, ҳунармандчиликнинг ривожланиши учун муҳим ижтимоий-мафкуравий омил сифатида ўз мақеига эга эди. Тариқатнинг ижтимоий келиб чиқиши, табақаси, тили ва миллатидан қатъий назар Мовароуннаҳр ва Хуросон ўлкаларидаги халқларни бирлаштирди. Ўзида инсонпарварлик, маърифатпарварлик, яқдиллик, ахлоқий поклик, беозорлик, бағрикенглик, ҳалол меҳнат қилиш каби юксак ғояларни жамлаган бу мўтадил тариқат оддий фуқародан тортиб, подшоҳларга қадар ўз таъсирини кўрсата олган эди.

Бугунги кунда нима сабабдан Нақшбандия таълимотига махсус эътибор берилмоқда? Чунки Бухорои Шарифда Баҳоуддин Нақшбанд томонидан асосланган Нақшбандия

таълимоти бошқа тасаввуфий тариқатлардан ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан ижобийлиги билан фарқ қилади.[8, 91-97 б.] Бу таълимот инсонпарварлик тамойилларига асослангандир.[8, 146-150 б., 6] Бу нималарда кўринади?

Нақшбандия таълимотида инсон олий илоҳий хилқат сифатида қандрланади ва унга инъом этилган барча неъматлар ҳадди, меъёрида эканлиги, унинг эҳтиёжи уйғунлиги эътироф этилади. Инсон тана, рух, нафс, ақл ва қалбдан яратилган вужуддир. Нақшбандия бу илоҳий неъматларни эҳтиёжлари даражасида фойдаланиш лозимлиги ва уларнинг имкониятларидан самарали фойдаланиш унинг камолотига ёрдам беради деб уқтиради.[5, 9, 10]

Инсон тана ва руҳи ўзаро диалектик боғланган. Инсон вужудини имкониятларини англаш, ўзини билиши лозимлиги тушунтирилади. Ҳар бир инсон танасидаги узлар имкониятини ва моҳиятини англаб ундан тўғри фойдаланиш инсон камолоти учун зарурдир. Баъзи бир тасаввуфий таълимотларда тана инкор этилади. Унинг истаклари эътиборга олинмаслик уқтирилади. Нақшбандия таълимотида эса тана инкор этилмайди. Аксинча уни қувватларидан рух, нафс, ақл, қалб ва латоифларнинг камолоти учун фойдаланиш зарурлигини уқтиради.

Нақшбандия таълимотида нафс инкор этилмайди, аксинча уни тарбиялашга махсус эътибор берилади.[7] Нафс рух асосида танада вужудга келади. Нафс истаклари тана эҳтиёжларидир. Бу эҳтиёжларга меъёрида муносабатда бўлиш лозим. Нақшбандия таълимоти амора нафсга қарши туришни, уни тарбиялаб мутмаъина – хотиржам нафс даражасига етказиш кераклигини уқтиради. Бу таълимотда мутмаъина нафси меъёрдаги нафсдир. Уни тарбиялаш натижасида инсон камол топади ва унинг нафси розия, марзия, сафия даражасида юксалиб инсонда валийларга хос ҳолатларни вужудга келтиради.

Нақшбандия таълимотида инсонга берилган барча имкониятлар эзгулик йўлида сарфланиши лозим ва шу билан бирга уни истакларини инкор этмаслик керак. Бунга далил Нақшбандия тариқатида хилват, узлат инкор этилган. Нақшбандия тариқатининг асосий тамойили “Хилват дар анжуман” – “анжуманда хилватддир”. Бу эса инсонга оилали бўлиш, ота-онаси, қон-қариндоши ҳақларини адо этиш, меҳнат қилиш, жамият талабларига уйғун яшаш имконини беради. Таълимотнинг “Дил ба Ёру, даст ба кор” – “Қалб Оллоҳ билан, қўл меҳнатда” шиори инсонни мукамал ҳаракат ҳолатида бўлишда имкон беради. Инсон қалбида иймони билан холис, Оллоҳ розилиги учун шукроналик билан эзгу ишларни қилишга рағбат қилади. Баҳоуддин Нақшбанд нақшбандиянинг бу хусусиятини таърифлаб қуйидаги мисраларни айтганлар:

Аз дарун шав ошнову, аз берун бегонавап,

Ин чунин зебо равиш, кам мебувад андар жаҳон.[3, 121 б.]

Мазмуни:

Ботинан, ичдан қалбинг билан Оллоҳга ошно бўл, уни хуфия зикр эт, дилда Ёр – Оллоҳ бўлсин. Зоҳиран, ташқи томондан бегонадай, яъни ҳамма билан бир хил бўл, ўзингни кийиминг, бошингдаги нарсалар билан ўзгалардан фарқ қилмай юр.

Бундай зебо – гўзал равиш жаҳонда кам топилади. Чунки бу равиш холис, пок, ҳалол фақатгина Оллоҳ ризолиги учундир.

Нақшбандия таълимотининг инсонпарварлик хусусиятлари яна шундаки, инсонни ҳалолликка ундайди. Ҳалол луқма, ҳалол кийим, ҳалол манзил ва ҳалол муносабат бу таълимотнинг асосидир. Нақшбандия таълимотида инсоннинг вужудининг барча имкониятлари эзгуликка равона этилиши билан бирга унинг ақлу шуури қалб амрига бўйсиниши, нафсини бошқаришига хизмат қилиши лозимлиги таъкидланади. Бу мазмунда манбада қуйидаги мисралар келтирилган:

Зери девори вужуди ту бувад ганжи гуҳар,

Ганж зоҳир шавад гар зи миён бархеи.[3, 152 б.]

Мазмуни:

Вужудинг девори остида гавҳар хазинаси мавжуд,

Бу ҳазина сен ўртадан кетгандан кейин, яъни нафсингни бошқариб пок бўлгандан кейин зоҳир бўлади.

Инсон нафсини бошқариб ҳолис ҳалол меҳнат қилса вужуди илоҳий нурга айланади ва унинг камолотига хизмат қилади.

Баҳоуддин Нақшбанд рубойларида бу мазмунда қуйидагича ёзилган:

Ё Раб, Ту Карими карамат ом бувад,
Инъоми Ту бар халқи жаҳон том бувад.
Ту соҳиби жудду карами, ман муфлис,
Инъом намо гар вақти инъом бувад.[2, 49 б., 4, 18 б.]

Мазмуни:

Роббим Сен Каримсан караминг ҳаммагадир,
Сенинг инъоминг жаҳон халқига мукамалдир.
Сен саховат ва карам соҳибсан, биз муфлисмиз,
Инъом этгин имъон вақти бўлса агар.

Нақшбандия инсонни фаол ҳаёт тарзи руҳида тарбиялайди. Тарикатдаги “Даст ба кор” шиори ўзгаларни оғирини енгил қилиш, бировга юк бўлмаслик, озор бермаслик, ҳалоллик, тамадан йироқ бўлиш, Оллоҳ берган ризқига рози бўлишга ундайди. Бу шиор инсонларда меҳнатсеварлик, Оллоҳга таваккал қилиб фаол бўлишга чорлайди. Баҳоуддин Нақшбанднинг биринчи шогирди Алоуддин Аттор нақл этишларича, устози қуйидаги ҳадисни кўп такрорлаганлар: “Ибодат ўн қисмдан иборат, унинг тўққиз қисми ҳалол учун ҳаракатдир, бир қисми қолган ибодатлардир”. [3, 83 б.] Бу ҳадисни Баҳоуддин Нақшбанд суҳбатларда кўп такрорлаганлар ва ҳалол бўлишга буюрганлар. [6] Ҳозирги кунда ҳам тадбиркорлик ишлари кенгаймоқда. Аммо, ҳалол тадбиркорликка барака бўлишини англамаган ҳолда фаол бўлишлари ва ўзларини фойдаларини кўзлашлари ёмон оқибатларга олиб келмоқда.

Нақшбандия таълимоти Қуръон ва Ҳадисларга асосланади. Қуръони Каримда “Наҳл” ва “Намл” суралари бор. Асалари учиб барча гуллардан нектарини териб асал қилиб инсониятга бағишлайди. Нақшбандлар ҳам асалари каби эзгу ишларни қилишлари ва инсониятга хизматда бўлишлари лозим. Чумоли ҳам меҳнаткаш, аммо, фақат ўзи учун ҳаракатда бўлади. Нақшбандлар бундай инсонларни қоралайдилар.

Нақшбандия таълимоти “Ақраб-ут-тарик” – “Энг яқин йўл” деб ёзилган. Чунки бу меъёрдаги инсон камолотининг йўли бўлиб уни ғафлат уйқуйидан уйғотиб мушоҳада, тафаккур қилиб, ўз-ўзини англашга ёрдам беради.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Нақшбандия таълимотидаги 11 тамойил инсон камолотига ёрдам беради. [11, 32-42 б.] Бу тамойиллар инсонни нафас олиш, кўриш, юриш, нафс, қалб, тафаккур қилиш, хотира, хаёл, ботинни бошқариш қувватларини “Хуш дар дам”, “Назар бар қадам”, “Сафар дар Ватан”, “Хилват дар анжуман”, “Ёдқард”, “Бозгашт”, “Ниғаҳдошт”, “Ёддошт” рашҳалари орқали бошқаради ва эзгуликка равона этиш услубларини ўргатади.

“Вуқуфи замоний” - вақтни асраш, уни кадрлаш, “Вуқуфи адади” - тавҳид, борлиқни ягона асосини англаш ва унга муҳаббат билан назар қилиш, “Вуқуфи қалбий” - қалбни поклаш, уни Оллоҳ назаргоҳи ва манзилига айлантириш услубларини ўргатади.

Нақшбандия таълимоти инсонни камолотга етказишнинг энг яқин, мақбул, меъёрдаги йўлидир.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси президенти Ш.М.Мирзиёев 2025 йил 21 апрелдаги “Фуқароларнинг виждон эркинлиги ҳуқуқи кафолатларини янада мустаҳкамлаш ҳамда диний-маърифий соҳадаги ислохотларни янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғриси”да фармони.

2. رباعيات خواجه نقشبند مرتب و شارح محمد قصورى اردوبازار لاهور الدينية پبليکيشنز ۱۹۹۸ ۱۸۴ صفحه
3. Абул Муҳсин Муҳаммад Боқир ибн Муҳаммад Али. Мақомоти Хожа Баҳоуддин Нақшбанд / Форсийдан таржимон, сўз боши, изоҳ ва луғат муаллифи Маҳмуд Ҳасаний. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. – 335 б.
4. Баҳоуддин Нақшбанд. Рубоийлар. Бухоро: “Дурдона” нашриёти, 2023 – 84 б.
5. Баҳоуддин Нақшбанд. (Манбалар таҳлили). Тўплаб нашрга тайёрловчи, мақола, изоҳ ва шарҳлар муаллифи. Г. Н. Наврўзова. Т.: “Sano standart” нашриёти, 2019. 256 б.
6. Баҳоуддин Нақшбанд. Ҳикматли сўзлар. Bahouddin Nakshband. Words of wisdom. Ҳикматли сўзларни тўпловчи ва мақолалар муаллифи. Г. Н. Наврўзова, Ҳикматли сўзларни инглиз тилига таржима этувчи З. Расулов. “Sadriddin Salim Buxoriy”. “Durdona” nashriyoti. 2020. 52 б.
7. Наврўзова Г.Н. Нақшбандия тасаввуфий таълимоти ва баркамол инсон тарбияси. – Тошкент: Фан, 2005. – 233 б.
8. Наврўзова Г.Н. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳаёти ва маънавий мероси. – Т.: Фан, 2021. – 244 б.
9. Наврўзова Г.Н. Нақшбандия – хушёрлик йўли. Т.: Фан, 2024. 184 б.
10. Наврўзова Г.Н. Нақшбанд рубоийлари фалсафаси. Т.: Фан, 2025. 184 б.
11. Фахруддин Али Сафий. Рашаҳоту айнил-ҳаёт («Обихаёт томчилари») – Т.: Абу Али Ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти, 2004. – 536 б.
12. Муминов А.Г., Муминов О.У. Проявление исторической эмпатии узбекским народом // Журнал Белорусского государственного университета Всемирная история, 2025, №2, С. 21-2

РЕЗЮМЕ:

Мақолада Бухорои Шарифнинг Еттинчи Пир Баҳоуддин Нақшбанд (1318-1389) томонидан асосланган Нақшбандия таълимотининг инсонпарварлик моҳияти манбалар асосида далилланган.

Калит сўзлар: Тасаввуф, Баҳоуддин Нақшбанд, Нақшбандия, “Хилват дар анжуман”, “Дил ба Ёру, даст ба кор”.

РЕЗЮМЕ:

В статье на основе письменных источников раскрывается гуманистическая сущность учения Нақшбандия, основанного седьмым духовным наставником Бухары Шариф — Бахауддином Нақшбандом (1318–1389).

Ключевые слова: суфизм, Бахауддин Нақшбанд, Нақшбандия, «Хилват дар анжуман» («Уединение среди людей»), «Дил ба Ёру, даст ба кор» («Сердце — с Богом, руки — в труде»).

RESUME:

This article substantiates, on the basis of primary sources, the humanistic essence of the Naqshbandiya tariqat founded by Bahauddin Naqshband (1318–1389), the Seventh Spiritual Master (Pir) of Noble Bukhara.

Keywords: Sufism, Bahauddin Naqshband, Naqshbandiya, Khilwat dar anjuman ("Solitude in the Crowd"), Dil ba Yar, dast ba kar ("The Heart with the God, the hands at work").